

Turkic
World

Мемлекет тарихы
институты

Жас тарихшылардың
республикалық қауымдастығы

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ТҮРКІ ӘЛЕМІ:

қоғамдық ғылымдар саласындағы
өзекті мәселелер

KAZAKHSTAN AND THE TURKIC WORLD:

actual problems in the field
of social sciences

**ҚР БҒМ ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ МЕМЛЕКЕТ ТАРИХЫ ИНСТИТУТЫ
ЖАС ТАРИХШЫЛАРДЫҢ РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҚАУЫМДАСТЫҒЫ**

**«Қазақстан және Түркі әлемі:
қоғамдық ғылымдар саласындағы өзекті мәселелер»
халықаралық онлайн симпозиум материалдарының
ЖИНАҒЫ**

COLLECTION

**of materials of the international online symposium
«Kazakhstan and the Turkic world: actual problems in
the field of social sciences»**

Нұр-Сұлтан, 2021

Фатимат Полчаева, Роль Золотой Орды в развитии политических институтов государств Дагестана.....	278
Mukhammadjon Primov, Ўрта Осиё республикалари картографиясини ривожлантиришда Тошкент картография фабрикасининг ўрни.....	281
Bayram Quliyev, The technical and natural science in period of Ilkhanates.....	286
Oybek Rajabov, Mahmud Torobiy qal'asi tarixi.....	291
Shokhjahon Rashidov, From the history of local administration of the Uzbek SSR (50s of the XX century).....	295
Азизбек Сапарниязов, Известная экспедиция: метод расширения империи и дорога к несметным богатствам.....	298
Фаррух Темиров, Садриддин айний илмий меросининг жаҳон илм-фани тараққиётидаги ўрни.....	303
Феруза Ўтаева, Мангит ҳуқумдорларининг фаолияти ва шахсияти мустақиллик йилларидаги даврий матбуот талқинида.....	310
Мадияр Утебаев, Этикет супругов в системе внутрисемейного стереотипного отношения у каракалпаков.....	316
Qudratjon Hakimjonov, Katta Farg'ona kanalining qisqacha tarixi.....	323
Талъат Ҳалимов, Ashtarxoniylar va Boburiylarning siyosiy munosabatlari.....	325
Шамсиева З.А., Манбаларда Бухоро воҳаси этник тарихи ва этногенези масалалари.....	328
Вазира Шодыева, Об истории формирования корейской диаспоры в Приаралье (к примеру Республика Узбекистан и Казахстан).....	334

изланишлар олиб борди. Олим тадқиқотларида ўрта асрларда яшаган ўзбек ва форс алломалари, шоирлари ва олимларидан бошлаб, XX аср биринчи ярмидаги кичик замондошлар фаолияти ҳам ўзининг холис талқинини топди.

Фойдаланилган манбалар ва адабиётлар рўйхати:

1. Амир Темурабинларидан Бибиҳоним харобаси ила мусохаба // Болалар йўлдоши. 1919, № 2-3, 23 май. – Б. 3.
2. Айний С. Навоий болалари учун // Болалар дунёси. 1921, № 2.
3. Айний С. Севиш // Зарафшон. 1925, 27 март; Унинг ўзи: Айрилиш // Зарафшон. 1925, 3 апрель.
4. Ҳасанов М. Айний Чамани. – Тошкент: Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981. – Б. 168.
5. Айний С. Заруриёти диния. Таълими имон. Таъби аввал. Ношир ва мурағатчи: Ширкати Бухороий шариф. 1332 / 1914. 108. Саҳ. Унинг ўзи: Таҳсиб ус-сибён. Таъби дуввум. Ношир: Ширкати Бухороий шариф. – Самарқанд: 1917. 88. Саҳ.
6. Айний С. Самарқанд шаҳри // Маориф ва ўқитгучи. 1928, № 10. – Б. 48-50.
7. Айний С. Таърихи амирони мангитиён Бухоро. – Тошкент: Туркистон давлат нашриёти, 1923. – Б. 146.
8. Айний С. Бухоро инқилоби тарихи учун материаллар. – Москва: СССР халқлари марказий нашриёти, 1926.
9. XX асрнинг дастлабки ўттиз йиллигида Ўзбекистонда тарих фани (Тарихшунослик очерклари). 2 жиддик. 1-ж. – Тошкент: Фан, 1994. – Б. 52.
10. Назир Тўракул ўғли. Бош сўз / Айний С. Бухоро инқилоби тарихи учун материаллар. – Москва: СССР халқлари Марказий нашриёти, 1926. – Б. 3
11. Айний С. Намунаи адабиёти тоҷик. – Москва: Чопхонаи нашриёти марказии халқии Жамоҳири шўравии Сўсвёлистӣ, 1926.

МАНГИТ ҲУКУМДОРЛАРИНИНГ ФАОЛИЯТИ ВА ШАХСИЯТИ МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДАГИ ДАВРИЙ МАТБУОТ ТАЛҚИНИДА

Ўтаева Феруза Холмаматовна,

Бухоро давлат университети

Бухоро тарихи кафедраси катта ўқитувчиси (Ўзбекистон Республикаси)

Аннотация. Мазкур мақолада Бухорода мангит ҳукумдорларининг шахсияти ва ижтимоий-сиёсий фаолияти мустақиллик даврий матбуотнинг манбавий аҳамияти ҳақидаги мақолалар илмий ўрганилиб, таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: Шарқ қўлғамалари, амирлик, характер, шахсий хислат, хазина, иқтисодий ҳаёт, масжид-мадраса, тарихшунослик, тадқиқот, ёзма ёдгорлик

THE INTERPRETATION OF THE REIGN OF MANGIT RULERS AND THEIR PERSONALITY IN PERIODICAL PRESS

The article presents scientific study and analysis of the articles published during the independence about Mangit rulers of Bukhara and their social and political activity.

Key words: Eastern manuscripts, Emirate, character, personal trait, treasure, economical life, mosque and medrese, historiography, research, written relics.

Кириш. Биз истиқомат қилаётган ҳудуд ёзма ёдгорликларга бой минтақалардан бири саналади. Тарихимизга тегишли қўлёзма китоблар, нодир ҳужжатлар маданий-маънавий мерос сифатида илмий муассасаларда, музейлар ва архивларда сақланмоқда. Уларнинг бир қисми эса шахсий коллекциялардан ўрин олган.

Истиқлол туфайли Ватан тарихи ва Бухоро манғит ҳукмдорларининг шахсиятлари ва ижтимоий - сиёсий фаолияти тўғрисида кўпгина мақолалар матбуот саҳифаларида чоп этила бошланди. Бу борада тарихшунос, музейшунос, архившунос, тасаввуфшунос олимларнинг ўлкамиз тарихига бағишланган илмий мақолаларини қайд қилиш мумкин. Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти Ислам Абдуганиевич Каримов таъкидлаганидек: “Бизнинг матбуотимизда тарихга оид мақолалар чоп этилганда, муайян масалада турли фикрларни бериш, баҳс орқали ҳақиқатни ойдинлашувига эришиш лозим. Тарихий воқеаларни, шахслар фаолиятини изоҳлаш йўли билан одамларни асл ҳақиқатдан огоҳ этишимиз керак. Чунки, биз шакллантираётган жамиятимиз мафкураси ҳам тарих булоқларидан озикланади” [1,62-64]. Ушбу фикр миллий истиқлол ғоясини кенг тарғиб қилиш истиқболларини Бухорода чоп этилаётган даврий матбуот саҳифаларини кузатар эканмиз, Бухоро ҳукмдорларининг ижтимоий-сиёсий фаолияти тўғрисида илмий-оммабоп мақолаларнинг аксарияти қўлёзма асарлар асосида ёзилганлигининг гувоҳи бўламиз. Ўрта Осиёда, жумладан, Бухорода битилган қўлёзмаларнинг хорижий мамлакатларга ўтиб кетишида расмий ва норасмий жиҳатлари мавжуд. Масаланинг расмий жиҳатига мамлакатлар ўртасидаги ҳукуматлараро алоқалар даврида совға қилинадиган қўлёзмалар кирса, норасмий жиҳатига хусусий савдо-сотик, ихтиёрий ташриф натижасида олиб кетилган қўлёзмалар кирди. Қўлёзмалар “миграцияси”да яна бир ҳолат кўзга ташланадики, Бухоро, Хива, Қўқон хонлиги саройидаги қўлёзма китоблар ва тарихий ҳужжатлар мусодара қилиниб Россия империяси пойтахтига олиб кетилган. Бухоро амирлиги кутубхонасининг бир қисми Афғонистонга олиб кетилган эди. Шунга қарамадан тарихимизнинг олтинга тенг қўлёзма мероси тарихчи олимларимиз томонидан таржима қилиниб, матбуотда эълон қилинмоқда.[8,2].

Асосий қисм. Тарихчи олимлардан Ҳ.Тўраев [7,8], Ш.Ҳайитов [12], Ғ.Қўрбонов [9,10,11], Қ.Ражабов [5,6] мақолаларида Бухоро манғит ҳукмдорларининг сиёсий фаолияти марказий ўринда туради. Манғитлар ва кенагаслар Моварауннаҳрдаги икки рақобатчи қабила бўлиб, доимо бир-бири билан ихтилофда бўлган. Кенагаслар Шаҳрисабз шаҳрида, манғит қабилалари эса Қарши ва унга қўшилган жойларда истиқомат қилганлар. Муҳаммад Раҳимхон Қарши томонда яшаган “Ой эли тўқ манғит” уруғининг вакили бўлиб экин ерлари, мулк, чорва моллари ва катта сармоёга ҳамда ўз қабиласи ва қўшни қабилалар ўртасида эътибор ва нуфузга эга эди. Ўз келиб чиқиш ришталари жиҳатдан баъзи манғитлар аштархонийлар, кенагаслар, теурийларга боғланади. 1753 йилда Муҳаммад Раҳимхон амирлик тожини бошига қўйиб ҳукмронликни бошлади. Бухоро воҳаси ҳудудида яшовчи турли тожик, афғон, ўзбек, турк, араб, эроний, қалмоқ, қирғиз, армани қабилалари бу даврда тўқ ва ошойишта ҳаёт кечирардилар.

Мангит амирларидан Дониёлбий шахсияти ҳақидаги фикрларга келсак: худо-жўй, парҳезкор инсон бўлиши билан бирга Қуръони карим ҳофизи ҳам эди. Қуръони каримни ўзининг чиройли ҳуснихати билан кўчириб, одамларга совға қиларди. Маоши Бухоро тангаси билан икки тангани ташкил этарди. Саройда канизак ва гуломларни сақламасди. Уйда рўзғор ишларини хотини бажарарди. Ёзишларича, амир Дониёл ўғлининг оёғида ийди қурбон куни киядиган ковуши йўқ эди ва бундан шикоят қилиб у отасининг олдига боради. Яна нақл борки, амир Дониёл ийда харид қилиш учун ўз ойлик маошинининг бир қисмини олдинроқ беришини сўраб байт ул-молга (ҳазинага) мактуб ёзган. Байтул-мол мутассадилари амир Дониёлбийга “ой охиригача сабр қилинг” - мазмунида жавоб ёзишади. Бу жавобни ўқиган амир Дониёлбийнинг хуши бошидан учеди. Бироздан сўнг ўғлига қараб дейди: “Ийд айёмини оёқ кийимисиз ўтказишга сенинг кучинг етади. Лекин мен ойнинг охиригача сенга ковуш олиб беришга қафолат бераолмайман”. Амир Дониёлбий 28 йил ҳукумронлик қилди. Баҳоуддин Нақшбанд қабристонига дафн этилган. Унинг икки нафар ўғли бўлиб, энг каттаси “жаннатмакон” тахаллуси билан эсланадиган Шохмуродбий эди.

Амир Шохмурод фақирлик либосида юрарди Салласи карбосдан эди. Дастлабки даврларда шохлик тожини киймай юрган. Оддий ковуш ва маҳси кийиб юрган. Хонлик унвонини ўзига бегона тутар, акобирлар тўйига бормас, ҳеч кимни туҳфасини қабул қилмасди. Ейдиган нарсаси нон ва чой, таоми мошова, сувли хамир бўлиб, ҳафтада бир чорак гўшт аҳли аёли нафақаси ҳисобланган. 16 йил подшоҳлик қилиб, 61 ёшида оламдан кўз юмган ва Бухоронинг Жўйбор гузарига жойлашган ҳожи Ҳабибулло ва Ҳазрат Имло Раҳматулло мазорига дафн этилган. Амир Саййид Ҳайдар тахтга кўтарилди. У маърифатпарвар олим, тақводор ва саховатпеша ҳукумдор бўлиб, тўрт юзта толиби илмларга сабоқ берган, ғариб мискинларга меҳрибонлик кўрсатган. Уламо ва машойихлар эҳтиромига сазовор бўлган. Унинг етти ўғли ва саккиз қизи бўлганлиги манбаларда қайд этилган. Ўғилларидан бири Насруллохон Қарши ҳокими, иккинчиси амир Умархон Кармана ҳокими, учинчиси амир Ҳусайн тўра отаси амир Ҳайдар вафотидан кейин тахтга эллик олти кун ўтиради ва вафот этади.

Шундан сўнг укаси амир Саййид Умар Бухорода саксон кун ҳукумронлик қилиб, сўнг ҳокимият Саййид Насрулло кўлига ўтди. Бухоро мангит ҳукумдорлари давридаги ички сиёсий жараёнлар қандай эканлиги музейшунос Ф.Қурбоновнинг “Бухорода пул ислоҳоти” [9,78-82] мақоласида келтириб ўтилган. VII-XX асрларда Бухоро худудида танга товар молиявий кийматини белгиловчи омил эканлиги таъкидланган. Маъсудбек 1270-1271 йилларда пул ислоҳоти ўтказди ва кумуш тангаларнинг ташқи кўринишига ўзгаришлар киритади [2,3,17-69]. Шунингдек, Шарқ тангашунослиги соҳасида етакчи мутахассис Е.А.Давидович хулосаси бўйича, Улугбек даврида мис тангаларининг зарбхонаси айнан Бухорода бўлганлиги ва Бухоро метал пул белгилари ўрнини 1919-1920 йилларда қоғоз пул белгилари эгаллаганлиги мақолада келтириб ўтилган. 1904-1905 йилларда Амир Абдулаҳадхон “2” ва “32” пул белгилари мис тангалар чиқаради. Қимматчилик,

ти билан боғлиқ мақолаларнинг кўплаб ёзилганлиги давр талабидан келиб чиқди. Манғит амирлари ҳақида жамоатчиликда ҳолисона фикрларни шакллантириш зарурати ҳам бундай мақолалар ёзилиши эҳтиёжини кўчайтирди. Бирок, даврий нашрлардаги мақолаларни илмий объектив таҳлил қилиш келажақдаги тадқиқотчилар зиммасида. Уларни қиёсий, илмий, ҳолисона таҳлил қилишни амалга ошириш давр талабидир.

Адабиётлар рўйхати

- 1.Каримов И.А. Адолатли жамият сари.-Т.: Ўзбекистон,1998.-Б.62-64.
- 2.Давидович Е.А. Наршахи и Кубани о реформе Гитрифа, металле и курсе монет гитрифи (оценка достоверности сообщений). Восточное историческое источниковедение и специальные исторические дисциплины.-Москва, 1997.-С.17-69
- 3.Давидович Е.А. Денежное хозяйство Средней Азии после монгольского завоевания и реформа Масудбека (XIII в.). – Москва, 1972. – С.37
- 4.Наимов Н. Бухоро амирлигининг Санкт-Петербургдаги масжиди // Бухоро мавжлари. – Бухоро, 2008, №4. – Б.41.
- 5.Ражабов Қ. Амир Музаффархон шахсияти ёхуд Бухоронинг фожиаси // Бухоро мавжлари. Бухоро, 2007, №1.- Б.42-43
- 6.Ражабов Қ. Амир Абдулахадхон ёхуд “Ожиз” ҳукмдор // Бухоро мавжлари. Бухоро, 2007, №2.- Б.33-36
- 7.Тўраев Ҳ.Ҳ. Амир Музаффарнинг Рум султониға мактуби // “Бухоро ҳақиқати”. – 1995. 16 декабрь.2-бет.
- 8.Тўраев Ҳ.Ҳ. Жаҳонгашта кўлёмалар // “Бухоронома”. – 2001. 11 апрель.2-бет.
- 9.Курбонов Г.Н. Бухорода пул ислоҳоти // Из истории культурного наследия Бухары.- Бухоро, 2001. №4. –Б. 78-84
- 10.Курбонов Г.Н. Ўрта Осиё Араб ёзувидаги муҳрларни туркумлаш асослари // Из истории культурного наследия Бухары.- Бухоро, 2006. №10. –Б. 76-82
- 11.Курбонов Г.Н.Печати и оттиски печатей эмира Музаффера с (1860-1885). // Из истории культурного наследия Бухары.- Бухара, 1994. №2. –С. 72-80
- 12.Ҳайитов Ш. Бухоро амирининг Ялтадаги саройи // Бухоро мавжлари. – Бухоро. 2007. №4.-Б.34.
13. Ҳайитов Ш. Амир Абдулахадхоннинг Россия империясида қурдирган иншоатлари // Педагогик маҳорат. – Бухоро. 2017. №1.-Б.152-155.

ЭТИКЕТ СУПРУГОВ В СИСТЕМЕ ВНУТРИСЕМЕЙНОГО СТЕРЕОТИПНОГО ОТНОШЕНИЯ У КАРАКАЛПАКОВ

Утебаев Мадияр Бердибаевич,

Каракалпакский научно-исследовательский институт гуманитарных наук, старший научный сотрудник (Республика Каракалпакстан)

Резюме: В статье рассматриваются вопросы норм поведения как традиционный этикет, принятый в каракалпакской семье. Внутрисемейные отношения определяются, в первую очередь, взаимоотношениями между супругами, старшим и младшим поколением, невестки и родных мужа. Не только взаимоотно-